

Osmanlı Payitahtında Kölelikten Efendiliğe Giden Yolda Hattat Abdülfettah Efendi

 FETTAH AYKAÇ^a

Öz: Bu makalede, 1815 yılı civarı Osmanlı'nın Sakız adasında mukim bir köle aileye doğan, genç yaşta Hüsrev Paşa tarafından satın alınıp İmparatorluğun payitahtına getirilen, burada kendisine sunulan fırsatları azmi ve sanat kabiliyeti sayesinde çok iyi değerlendirerek meşhur bir hattat ve önemli bir bürokratu olan Abdülfettah Efendinin hayatının bazı bilinmeyen yönleri ele alınacaktır. Ayrıca o dönemin meşhur hattatı ve arkadaşı Mehmed Şefik Bey ve (her ikisinde üstadı olan) Kazasker es-Seyyid Mustafa İzzet Efendi ile bir ekip olarak İstanbul'da ve Bursa'da ortaya koydukları henüz benzerleri yapılamamış hat eserleriyle ilgili (görseller yardımıyla) bilgiler aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Darphane başkanı, hattat, Osmanlı, Abdülfettah Efendi, payitaht.

Calligrapher Abdülfettah Efendi on the Way from Slavery to Mastery in the Ottoman Capital

Abstract: In this article, Abdülfettah Efendi, a famous calligrapher and an important bureaucrat who was born to a slave family in Chios Island of the Ottoman Empire around 1815, was bought by Hüsrev Pasha at a young age and brought to the capital of the Empire. Some unknown aspects of his life will be covered. In addition, the famous calligrapher and friend of that period Mehmed Şefik Bey and Kazasker Sayyid Mustafa İzzet Efendi (both of whom are masters) will be given information about the calligraphy works they have put forward in İstanbul and Bursa (with the help of visuals).

Keywords: Head of Ottoman minting house, calligrapher, Ottoman, Abdülfettah Efendi, capital..

^a İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
fetaykac@gmail.com

1. Abdülfettah Efendi'nin (Köle Olarak) Payitahta Getirilişi ve Değişen Talihi

Payitaht İstanbul¹ dâhil 19. yüzyılın önemli Osmanlı vilayetlerinde gerek levha gerekse taç kapı veya çeşmelere hâk edilmiş olarak hâlâ beğeni ve takdirle temaşa edilen hat eserlerinde imzası bulunan Abdülfettah Efendi'nin doğum tarihi, Osmanlı nüfus tezkeresi sicili Osmanî, c.4 s.862'de h.1230 / 1815 olarak kayıtlıdır. Bu kayıtlarda onun baba ismi, yalnızca Abdullah olarak gösterilmektedir. Baba isminin Abdullah olarak gösterilmesinin önemli bir nedeni, Osmanlı'da köle veya mühtedî ailelerin ekserisinin nüfus kayıtlarında, kökeninin belli olmaması için baba adının sadece "Abdullah" olarak yazılıyor olmasından kaynaklandığı kabul edilmektedir.

Koca² Hüseyin Paşa'nın genç Abdülfettah'ı tam olarak hangi tarihte İstanbul'a getirdiği³ hakkında kaynaklarda bir bilgi bulun-

¹ Beş padişah gören Abdülfettah Efendi, vefat ettiği 1896 yılına kadar Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamid döneminde sarayın en gözde hattatı olmayı başarmış bir sanatkardır.

² Osmanlı tarihinde 17. yüzyıldan itibaren birçok Hüseyin Paşa ismine rastlanmaktadır. 95-100 yaşına kadar yaşaması, uzun yıllar devlet görevinde bulunması ve diğer Hüseyin paşalardan ayırt edilebilmesi için "yaşlı / büyük" anlamında Koca denilmiştir.

³ 1760 civarı doğumlu ve Abaza kökenlidir. Çavuşbaşı Said Efendi tarafından satın alındıktan sonra Enderun'da tahsil görmesi sonucu talihi değişmiştir. 1792-1803 yılları arasında kaptan-ı derya olup Osmanlı donanmasında yapılan reformları gerçekleştiren Küçük Hüseyin Paşa'nın hizmetine girmiştir. III. Selim devrinde Fransa'nın 1798'de işgal ettiği Mısır'dan İngiltere donanmasının yardımıyla 1801'de çıkartılmasında kaptan-ı derya Küçük Hüseyin Paşa'nın hazırladığı Osmanlı kara ordusunun komutanı olarak gösterdiği başarıdan dolayı vezirliğe yükseltilmiştir. 1806-1808 arasında Selanik valiliği yapmıştır. (Zaman zaman azledilese de) birçok önemli devlet görevlerinde bulunmuştur. 1823'de ikinci defa kaptan-ı deryalığa getirilmiştir. Sonraki 10-15 yıl içinde ortaya çıkan Mısır (Mehmed Ali Paşa) sorunları ile İngiltere ve Fransa'nın Yunanistan'a bağımsızlık verilmesi konusunda Osmanlı'ya baskı yapmaları, 20 Ekim 1827'de kendisinin emriyle Mora'ya gelen Osmanlı donanmasının müttefik Fransa ve İngiltere tarafından (güya yanlışlıkla) yakılması gibi olaylarda, ayrıca Balkanlarda devam eden karışıklıkları ve azınlık haklarını bahane eden Rusya'nın da Balkanlarda ilerleyip Edirne'yi işgal etmesi, 1928'de yapılan Osmanlı-Rus savaşı ve akabinde yapılan anlaşmalarda Hüseyin Paşa'nın aktif rol oynayan önemli bir bürokrat olduğu kabul edilmektedir. Bu olaylar, (1815 doğumlu) Abdülfettah'ı Hüseyin Paşa'nın 1825-1830 yılları arasında köle olarak İstanbul'a getirdiğine işaret etmektedir.

mamaktadır. Osmanlı bürokratları arasında nadir rastlanan Abdülfettah isminin kendisine neden ve nasıl verildiği konusunda kaynaklarda bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak bir köle aile mensubu olarak doğmuş olmasına rağmen İstanbul'a getirildikten sonra talihinin nasıl değiştiği, nasıl usta bir sanatçı (hattat) olduğu ve kölelikten üst kademe bürokrat olma yolunda nasıl sağlam adımlarla yürüdüğü konusunda epeyce bilgi mevcuttur.

İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Hattatlar* isimli kitabında kölelikten Darphane başkanlığına giden yolda Abdülfettah Efendi'nin talihinin nasıl değiştiğini şöyle anlatmaktadır: "Kendisini tanıyanların ifadesine göre Sakız Adası'nda mukim Rum kökenli bir köle aileye mensup iken, Hüsrev Paşa satın almış ve diğer köleleri gibi dairesinde tahsil ve terbiye ettirilmiş idi. Hüsrev Paşa'nın makam-ı sadaret'i yakalamasıyla talihi değişen Abdülfettah Efendi, paşasının seraskerliğinde Daire-i Askeriye'de Arabi, Farisi, hendese ve hisap okudu. [Aynı zamanda burada] hüsn-ü hat derslerini de takip ederek sülüs, celî sülüs, nesh, divani, rika talim edip [bu yazıların bazılarından] icazet aldı. 1831'de Hüsrev Paşa'nın hususi kâtibi oldu. Ayrıca sülüs ve nesihde hocası Hafız Mustafa Şakir Efendi'den 1832'de icazet aldı."⁴ Aklam-ı Sitte'de hem mektepli hem de alaylı olarak epeyce mesafe kat etmiş olan Abdülfettah Efendi'nin bu dönemde sıbyan alayı ve tabur kâtiplerine yazı dersleri verdiği de bilinmektedir.

2. Bürokratlığa İlk Adımı ve Hattatlığını Kabul Ettirmesi

Hüsrev Paşa üst kademe göreve tayin edilince, Abdülfettah Efendi'yi de ücretsiz olarak Sadaret Mektebi Kalemî'ne aldırıldığı ve bu sayede onun bürokrat olma yolunda ilk adımını attığı kabul edilmektedir. Ancak Hüsrev Paşa'nın resmi görevleri ve siyasi hayatı oldukça fazla yükseliş ve inişlerle geçmiş olmasına rağmen, genç bürokrat Abdülfettah'ın bu durumdan fazla etkilenmeden yoluna devam ettiği farkedilmektedir. Örneğin Hüsrev Paşa ilerlemiş yaşına rağmen, 20 Rebiü'levvel 1255 (3 Temmuz 1839) tarihinde yapılan II. Mahmud'un cenaze merasimi sırasında yeni tahta

⁴ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, MEB, 2. Baskı, Ankara 1970, s. 24

çıkan genç Padişah Abdülmecid'in kendisini ikinci defa sadrazam olarak atamasını başarmış fakat Avrupa ile ilişkiler ve Tanzimat'ın ilan konularında ters düştüğü Mustafa Reşit Paşa'nın baskısı ile 8 Haziran 1840'da sadrazamlıktan azledilmiştir. Ardından da görevde bulunduğu sırada rüşvet aldığı ithamıyla yargılanıp suçlu bulunarak emekli maaşı kesilip, rütbeleri sökülerek 2 yıl Tekirdağ'da mecburi ikamete tabi tutulmuştur (Lutfi, VI, 106-108, Beydilli, *DİA*, s.44 yoluyla).

Efendisi Hüsrev Paşa sadaretten düşmüş olsa da, Abdülfettah Efendi memuriyetine devam etmiş, 1845'de Eyüp Camii, 1846'da ise Şehzade Mehmed Camii vakıflarının kaymakamlığı vazifelerine tayin edilmiştir. Sonraki yıllarda taşraya tayini çıkan Abdülfettah Efendi'nin sırasıyla Sivas, Amasya, Aydın Evkaf Müdürlüğü, Saruhan, Kastamonu Mal Müdürlüğü ve 3 ay Kastamonu vali vekilliği yaptığı, ayrıca Selanik vilayeti meclis-i kebîr riyaseti inzimami ile mal müdürlüğü vazifelerinde bulunduğu kaynaklarda nakledilmiştir.⁵

Abdülfettah Efendi'nin Dar-ı Askeriyye'de eğitim aldığı sırada hüsn-ü hat derslerini de takip ederek okuldaki hocaları dışında zamanının usta hattatlarından Mustafa Şakir Efendi'den aklam-ı sitte (1832) ve Yesarizade Mustafa İzzet Efendi'den de 1847'de nestâlik yazısını meşk ederek icazetnamelerini aldığı bilinmektedir. Kendisini çok iyi yetiştirerek genç yaşta hem alaylı, hem mektepli olarak payitaht İstanbul'da çalışma ve sanat hayatına atılan Abdülfettah Efendi başlangıçta talebesi olması ve kendisinin de tâlik hatta olan özel muhabbetinden dolayı, çağdaşı diğer hattatlar gibi zamanının en büyüklerinden üstad Yesarizade Mustafa İzzet'ten etkilenip o yönde yazılar yazmaya çalışmıştır. Ancak Yesarizade'nin 1849'da vefatından sonra yine onun talebesi, adaşı ve ondan sonra zamanın en iyisi kabul edilen (ayrıca Sultan II. Mahmud'un hat ve musiki meşklerinin vazgeçilmez şahsiyeti) Kadıasker Seyyid Mustafa İzzet Efendi'dinin yazı üslubundan daha fazla

⁵ İbnülemin, *Son Hattatlar*, s. 24; Uğur Derman, *Türk Hat Sanatının Şaheserleri*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990, Eser no: 136; Uğur Derman, "Abdülfettah Efendi, c.1, *DİA*, s.203.

etkilenerek, Kadıasker ve onun en sevdiği talebesi Mehmed Şefik Bey ile daha fazla vakit geçirmeye başlamıştır.

3. Abdülfettah Efendi'nin Mustafa İzzet Efendi ve Mehmed Şefik Bey ile Ekip Çalışması

Abdülfettah Efendi'nin, hocası Yesarizade Mustafa İzzet Efendi'nin 1849'da vefat etmesinin ardından Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin yazıhanesine devam etmesi ve her daim orada karşılaştığı (Mustafa İzzet'in en beğendiği tilmizi) Mehmed Şefik Bey gibi usta bir sanatçı ile teşriki mesai yapması, tam da Sultan Abdülmecid'in Ayasofya Camii'nde önemli tamir işlerinin İsveçli Mimar Fossati'ye verildiği⁶, birçok büyük ve yeni inşa faaliyetlerini başlattığı döneme rastlamaktadır. O dönemde padişah, inşa ettirdiği yapıların çoğunun kitabe vb. tüm yazı işlerini de (baba yadigarı) Kazasker Mustafa İzzet Efendi'ye havale etmiştir.⁷

Kazasker'in de bazı işlerde Mehmed Şefik Bey ve Abdülfettah Efendi gibi öğrencileriyle birlikte ekip halinde çalışmış olduğu, birçok yapıda her birinin ayrı ayrı imzasını taşıyan yazıların bulunmasından anlaşılmaktadır. Bu durumun önemli bir örneği, Beyazıt meydanındaki askeri okul yerleşkesinin (günümüzde İstanbul Üniversitesi) taç kapısı olarak Sultan Abdülmecid'in inşa ettirdiği yapının ön ve arka cephelerinde Kazasker Mustafa İzzet Efendi, Mehmed Şefik Bey ve Abdülfettah Efendi'ye ait yazıların bulunmasıdır.⁸

⁶ 1847'den itibaren Fossati ve ekibinin Ayasofya'da tamir işleri devam ederken Sultan Abdülmecid, yapıda 1650'li tarihli Hattat Teknecizâde İbrahim Efendi tarafından yazılmış ve artık eskimiş olan levhaları sanatı takdir ettiği Kazasker'in yeniden hazırlamasını istemiştir (Bkz Hadikatü'l Cevami'den aktaran Semavi Eyice, "Ayasofya", c.4, DİA, 1991, s.208).

⁷ Dolmabahçe Sarayı (1842-1856), Büyük Mecidiye (Ortaköy) Camii (1845), Ayasofya Camii'nin tamir ve bakım işleri (Fossati, 1847-1858), Küçük Mecidiye Camii (1849), Hırka-i Şerif (1851) ve Teşvikiye Camii (1854), 1855 büyük depreminden sonra Bursa Ulucamii'nin büyük bir tamir ve onarıma tabii tutulması, (Beyazıt meydanındaki) eski Bab-ı Ser Askeri'nin (günümüzde İstanbul Üniversitesi) dış taç kapısının inşası (1282) gibi.

⁸ 1865'de bu taç kapının ön cephesine Mehmed Şefik Bey 1282 tarihli *Daru'l Umur'ı Askeriyye* (Resim 3-4), arka kısmına Kazasker Mustafa İzzet Efendi iki sıra talik beyit (Resim 5,6), bunun altındaki iki kartuşa yine Mehmed Şefik Bey celi sülüs 61.sure; 13. ayeti (Resim 7-9) yazıları, ön cephenin en üstündeki (günümüzde T.C. yazılı)

Bu ekip çalışmasının diğer bir örneği ise Bursa Ulucamii'nde 1855 büyük depreminin ardından 2 yıl süren tamir ve onarımdan sonra, eski yazıların onarılması ve yenilerinin yazılması işlerinin de Mehmed Şefik Bey'in bilfiil Bursa'ya taşınıp orada yaşayarak yazıları hazırlaması (Resim 32)⁹, Kazasker Mustafa İzzet Efendi (Resim 33) ile Abdülfettah Efendi'nin de zaman zaman Bursa'ya gelip bir süre kalarak büyük levhaları hazırlamaları şeklinde yapılmış olmasında görülmektedir.¹⁰

4. Yazıda ve Mucitlikte Kazasker Mustafa İzzet'i Örnek Alması

1849'da önceki üstadının vefatının ardından Kazasker Mustafa İzzet Efendiye intisab edip hat meşklerine devam eden Abdülfettah Efendi, Kazasker'den büyük oranda etkilenmiştir. Bu etkilenme, onun Kazasker gibi büyük ve güzel eserler vermeye çalışmasıyla beraber üstadının Ayasofya levhalarını yazmak için 40 cm.'nin üzerinde ağız genişliğine sahip ve hat tarihinde bir "ilk icat" olarak yapıldığı söylenen ahşap hat kaleminin 30 cm.'lik bir benzerini kendisinin de yapmasında açıkça görülmektedir.

Abdülfettah Efendi'nin bu kalemle (Resim 44) Bursa Ulucamii'nin mihrabı üzerindeki mihrap ayeti ile iki yanındaki "kelime-i şahadet" yazılarının yanı sıra mihrabın üzerindeki "Allah" ve "Muhammed" muhtevalı levha (Resim 34), ayrıca 300cm x 74cm ebatlarındaki Besmele levhası (Resim 36-37) ile benzer büyüklükteki diğer tâlik levhaları (Resim 39-40) ve mihrabın solundaki meşhur "Allah Hu" -müsenna- levhasını yazıp, bu kalemi (Resim 42-43) bu levhanın yanına astığı (aşağıda kısmen alıntı yaptığımız) İbnülemin'in yazısında da övgüyle ifade edilmiştir.

oval kısım ile (Resim 3) arka cephe en üstündeki (günümüzde İstanbul üniversitesi amblemi olan Resim 1-2) oval kısma Abdülfettah Efendi'nin tasarladığı II. Abdülmecid tuğrası (Resim 4) hâk edilmiştir.

⁹ Resim 34, 37, 39'da duvar ve payelerde görülen kalemî yazılar M. Şefik Bey'e aittir.

¹⁰ Günümüzde Ayasofya Camii'nde Mehmed Şefik Bey'in mihrap içinde bir yazısı bulunsa da Ayasofya'nın depolarında onun imzalı bir hat levhası bulunduğu nakledilmiştir (Resim 32). Abdülfettah Efendi'nin Ayasofya'da bir yazısının bulunduğu bilinmese de depodaki imzasız bir levhanın yazı üslubundan Abdülfettah Efendiye ait olduğu düşünülmektedir (Resim 29).

İbnülemin, *Son Hattatlar* kitabında Abdülfettah Efendi'nin Bursa Ulucamii'ndeki eserlerinden "...Bursa'ya ilk gidişimde Ulucamii'ndeki yazıları kayıt etmişim. 'Besmele-i Şerif' gayet büyüktür, [Resim 37] 'Allah Hu' çifte ve gayet cesimdir [Resim 43]. 'Hu-ve'l Kur'an-il Mecid' tâlik ve muharrer ve gayet kebîrdir. ¹¹ 'Sultan Abdulmecid'in tuğrası' gayet büyüktür.¹² Bursa Ulucamii'nde bulunan büyük levhaları yazmak için kendi icadı olan ağaçtan yaptığı kalem levhanın yanında asılıdır [Resim 44]. Abdülfettah Efendi'nin icat ettiği bu büyük kalemle sürat ve suhulet ile yazmasını Sultan Abdulmecid görmek istedi. Vükelanın hazır olduğu halde Hırka-ı Saadet dairesinde Rasuli Ekrem (s.a.v) Efendimizin ismi şerifini yazarak mazharı takdir oldu..." şeklinde övgüyle bahsetmektedir. Bu takdirin devamı olarak aynı kalemle yazması için Sultan'ın, Abdülfettah Efendi'ye (günümüzde onun yazdığı pek bilinmeyen ve Ayasofya levhalarından küçük olmakla birlikte emsallerinden çok büyük ebatlardaki) Şehzadebaşı Camii (Resim 15) ve Eminönü Yeni Camii'ndeki 'cihar-ı yâr-i güzün' levhaları (Resim 13-14) ve kubbe içi yazısı (Resim 20) ile Topkapı Sarayı'nın dış (taç) kapısındaki yazı işlerini verdiği, bu levhalardaki hâlen okunabilir durumdaki Abdülfettah imzaları yoluyla anlaşılmaktadır (Resim 8-11). Ayrıca 1847'den itibaren Ayasofya' da büyük restorasyona başlayan İsveçli Mimar G. Fossati'nin ekibinin¹³ burada yaptığı işlerin yanı sıra, kubbe içi yazısının da Kazasker Mustafa İzzet Efendi tarafından yazıldığı bilinmektedir (Resim 18). Fossati'nin ekibinin daha sonra Süleymaniye Camii'nde de bazı

¹¹ İbnülemin, *Son Hattatlar*, s. 28.

¹² Bursa Ulucamii'nde asılı olduğu kaynaklarda bahsedilen bu yazı ve 150 civarında diğer hat levhası artık Bursa Ulucamii'ndeki yerlerinde bulunmamaktadır. Ayrıca bu camilerdeki ve üzerinde padişah tuğrası bulunan diğer taş, mermer süs unsurları ile padişahların yazdığı levhaların İsmet İnönü döneminde buldukları yerlerden kaldırıldıkları, kaldırılamayanların (İst. Üniv. taç kapısı ve Sultan Ahmed Divan yolundaki Cevri Kalfa Mektebi / Türk Edebiyatı Vakfı kapısı üzerindeki padişah tuğraları) kazındığı veya üzerleri kapatıldığı bilinmektedir. Bursa Ulucamii'nde de Abdülfettah Efendinin yazdığı ALLAH HU levhasındaki imzasında velinimetini padişah ismi geçtiği için bu kısmın boya ile kapatıldığı (Resim 41) daha sonraki yıllarda bu boyalar temizlenerek açığa çıkartıldığı nakledilmiştir (Bkz. Zafer İhtiyar, *Bir Hüsn-i Hat Sergisi Bursa Ulucamii*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005, s.45).

¹³ Semavi Eyice, "Ayasofya Külliyesi", IV, *DİA*, 1991, s.208.

kalemişi restorasyonlar yaptıkları, bu restorasyon sırasında kubbe için yazılarının da Abdülfettah Efendi tarafından yazıldığı kabul edilmektedir (Resim 19).

Ayasofya levhalarını (Resim 16) Kazasker Mustafa İzzet Efendi (kendi icat ettiği) 40 cm. ağız genişliğine sahip ahşap kalemle hazırlamış, bu olaydan 10 yıl kadar sonra Abdülfettah Efendi de üstadını taklid ederek (kendi yaptığı) 30 cm. ağız genişliğine sahip ahşap kalemle Beyazıd Camii, Yeni Camii (Resim 13-14) ve Şehzadebaşı Camii (Resim 15) ile Bursa Ulucamii'ndeki devasa levhaların kalıplarını hazırlamıştır. (Resim 36-43). Bu konuda Abdülfettah Efendi, Kazasker'den etkilenecek onu taklit etmeyi o kadar ileri götürmüştür ki Bursa Ulucamii'ndeki Besmele'sine attığı imzasını (Resim 38) muhteva ve şekil olarak Kazasker'in Ayasofya levhaları için attığı armudî (madalyon) imzaya (Resim 17) aynen benzetmeye çalışmıştır.

5. Hattat Olarak Kendini Kabul Ettirip Sarayın Gözdesi Olması

İstanbul Beyazıd Camii'nin orta kapısı üzerindeki Mustafa Rakım tavrındaki yazıları, Beyazıd Camii'nin yan kapısındaki (Resim 24-25) ve Bursa Ulucamii'ndeki (Resim 34, 37-38) celî sülüs hattında Mahmud Celeleddin tavrında yazıları ile, Bursa Ulucamii'ndeki İran üslubunda yazdığı celî talik yazıları (Resim 34-43), Abdülfettah Efendi'nin üstün kabiliyeti sayesinde hat sanatında birkaç farklı üslubu başarıyla yürütebildiğine örnektir.¹⁴

Abdülfettah Efendi, başarılı olmak için yaptığı her işi en iyi şekilde yapmaya özen göstermiş, payitaht dışındaki Kastamonu, Manisa gibi uzak vilayetlere gönderilmesine itiraz etmeyerek, velinimetlerine hizmet ve sadakatte kusur etmemiş, vazife yaptığı vilayetlerde de yazı yazmaya gayret etmiştir (Resim 26-27). Bu samimiyet ve çalışkanlığının karşılığı da her defasında efendileri tarafından fazlasıyla kendisine ihsan edilmiş ve Sultan Abdülmecid, Abdülaziz ve II. Abdülhamid'den iltifat görmüştür. Özellikle Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin vefat ettiği ve II. Abdülhamid'in tahta çıktığı 1876 yılında (Mehmed Şefik Bey'in Darülfünun

¹⁴ Derman, *Türk Hat Sanatının Şaheserleri*, Eser no: 136 yoluyla.

hocalığından azledilmesi sonrasında) Abdülfettah Efendi'nin saray ile ilişkisi daha da artmış ve (Darphane başkanı da olmasının sağladığı avantajla olsa gerek) vefat ettiği 1896-97 tarihine kadar adeta sarayın baş hattatı olmuştur.

Kaynaklarda onun hakkında; "Abdülfettah Efendi sülüs, celî ve tâlik yazıda maharet-i kâmile sahibi idi. Pek çok camii ve türbelerde yazıları mevcuttur. Abdülfettah Efendi'nin celî sülüs yazı ve tuğra çekmekte benimsediği tavır, Mustafa Rakım'ın açtığı çığırdır. Mahmud Celaleddin yolundan hoşlanan II. Mahmud'un oğlu Sultan Abdulmecid'in saltanatı sırasında diğer hattatlarda olduğu gibi onun da bu şivede celî sülüs levhalar yazdığı bilinmektedir. Ancak onun sonradan celî tâlik hattında Yesarizade'nin yolunu takip ederek bazen İran tavrı tâlik hattının celî şeklini benimseyip bu yolda da celî sülüs levhalar yazmıştır. Ayrıca çağdaşı Kazasker Mustafa İzzet ve Mehmed Şefik Bey gibi Abdülfettah Efendi de ömrü hayatında 5 padişah devri görmüş ve eserleri takdir edilmiş velud bir hattattır. Hazine-i Humayun'da mahfuz Name-i Saadet ile Hz Osman ve Hz Ali (ra) hatlarıyla Mushaf-ı şerif mahfazalarının hâk edilmesi, Sultan Abdulaziz'in tamir ve tezyin ettirdiği Fatih Türbesi'nin puşidesiyle, etrafındaki Fetih suresi levhaları (Resim 21-22), Hırka-ı Şerif muhafazasıyla daire-i muhteremenin pencere ve kapılarındaki perdelerindeki muharrer salavatlar, Bursa'da Birinci Sultan Osman Türbesi'nin puşidesi, Küçük Hamam'da tarikat-ı Kadiriyye'nin Şeyh Nuri Efendi dergâhının yazıları, Aksaray'da Pertevniyal Valide Sultan Camii'nin dış kapı üstündeki tuğra [Resim 23] ile çeşme kitabe ve tarihleri, Bayezid Camii, Yeni Cami ve Şehzade Camii, ile Bab-ı Humayun'un haric ve dahilindeki nahkuk yazıları [Resim 13-15] mevcuttur" şeklinde bilgiler aktarılmıştır.¹⁵

Abdülfettah Efendi, Bursa Ulucamii levhalarının (Kazasker ve M. Şefik Bey ile birlikte) başarıyla tamamlanmasını takiben 1860'da Sultan Abdulmecid'in kendisini filigran imalatını öğrenmesi için

¹⁵ Derman, "Abdülfettah Efendi", *DİA*, I, 1987, s.203

Viyana ve Paris'e göndermesi sayesinde¹⁶ Avrupanın teknolojisi, dili, kültürü ve sanatıyla da yakından tanışma fırsatına kavuşmuş ender şahsiyetlerden birisidir. Bu sayededir ki İstanbul'a dönüşünde, o zamanki adıyla "Sersikkeken" yani değerli metal para ve madalyalarla kâğıt paraların kalıplarını hazırlayıp hâk edenlerin reisi (bugünkü Darphane başkanı) olarak tayin edilmiştir. Konu Darphane'ye gelmişken Abdülfettah Efendi'nin hayatı hakkında yaptığım araştırmalar sırasında karşıma çıkan oldukça ilginç ve bir o kadar da güzel bir olaydan bahsetmeden geçemeyeceğim.

Abdülfettah Efendi'nin, sadece İbnülemin'in *Son Hattatlar* kitabında bulunan (Resim 45) siyah beyaz bir fotoğrafından başka bir fotoğrafını bulmak ümidiyle Darphane'nin Beşiktaş'taki merkezine gittim. Oradaki görevlilere kurumlarının ilk başkanlarından Abdülfettah Efendi hakkında araştırma yaptığımı ve ellerinde bende olandan farklı bilgi ve fotoğraf bulunup bulunmadığını sordum. 'En azından ismini biliyorlardır' düşüncesinde olduğum için, "O isimde birisi hakkında bizde bir bilgi-belge yok, böyle birisini hiç duymadık!" şeklinde bir cevapla karşılaşınca da tabiki çok şaşırđım. İbnülemin'in yayınladığı ayakta duran siyah beyaz fotoğrafını ve ilk dönem Darphane başkanlarından olduğu yöndeki yazdıklarını gösterince haliyle onlar da şaşırđı. Benim; "Bu kurumun başkanlığını yapmış birisi hakkında arşivinizde nasıl hiçbir bilgi-belge olmaz?" şeklinde konuşmamın ardından bir görevlinin "Hazine-arşiv dairesinde bulunan ancak bazılarında isim yazmadığı için kim olduğu bilinemeyen 8-10 yağlı boya portreyi sana gösterebiliriz, belki Abdülfettah Efendi'yi teşhis edebilirsin" cümlesini duyunca, hiç beklemediğim bir fırsat karşısında şaşkınlığım, büyük bir sevinç ve heyecana dönüştü. Görevliler fikir değiştirmeden hemen bu sürpriz teklifi kabul ettim.

Gerekli izin ve ayarlamaların yapılmasının akabinde, Darphane'nin karmaşık şifrelerle açılan ağır çelik kapıları aralanıp da kendimi, birden içerde duvarda asılı duran (çoğu isimsiz) 8-10 farklı yağlı boya portre ile karşı karşıya bulduğumda heyecanım

¹⁶ Derman, *Hat Sanatının Şaheserleri*, 1990, eser no: 136 yoluyla.

doruğa çıkmıştı. Bu tablolardan arkasında no:1 yazılı olan resmin, elimdeki siyah beyaz fotoğraftakine (biraz yaşlanmış hâli olarak) benziyor olması hasebiyle, bunun Abdülfettah Efendi'nin portresi olabileceği yönde kanaatimi belirttim (Resim 46).¹⁷

Abdülfettah Efendi hakkında ilave bilgi-belge bulmak maksadıyla çıktığım yoldan, onun 20 yıl başkanlığını yaptığı ve çoğunu kendisinin tasarladığı altın, gümüş vb. sikkeleri yakından görüp resimlerini çekmiş olmanın ve güzel bir tevafuk sonucu onun, 100 yılı aşkın bir süredir saklı kalmış renkli bir portresini keşfetme fırsatın ben adaşına verilmiş olmasına da şükrederek eve döndüm.

Abdülfettah Efendi'nin çocukluk yıllarından itibaren (belki böyle olmasını planlayan takdir-i ilahi gereği) dünyalık olarak sürekli iyiye giden hayatına ve yaşadığı olaylara dikkatli bakıldığında, hayatta doğru yerde, doğru zamanda ve doğru kişilerle karşılaştırıldığı görülmektedir. Ayrıca, kendisinin azimli, çalışkan ve karşısına çıkan fırsatları iyi değerlendiren bir kabiliyete sahip olduğu dikkat çekmektedir.

Abdülfettah Efendi, çalışkanlığı sonucu olsa gerek (henüz tamamı tespit edilememiş olmakla birlikte) emsallerine göre oldukça fazla sayıda ve büyük ebatlarda eserler üretmiştir. Fırsatları iyi değerlendiren kabiliyeti sayesinde de kölelikten efendiliğe yükselip, kudemâ-yı rical-i devlet-i, âliye¹⁸ arasına girmeyi başarmıştır. Avrupa'ya eğitime gönderilmiş ve dönünce de yaşadığı dönemin en önemli kurumlarından birisi olan Darphane başkanı olup bu görevi vefat edinceye kadar başarı ile ifa etmiştir. Bunun sonucu olarak ta hem ismen meşhur olmuş, hem de (diğer hattatlara kıyasla) yalı, konak vb. mal mülk sahibi olup rahat bir hayat yaşamıştır. Ayrıca vefat edince de II. Mahmud Türbesi haziresinde Osmanlı devlet erkanından önemli zevatın arasına defnedilmiştir (Resim 47-48).

¹⁷ Adaşım Abdülfettah Efendi'nin 100 yıldan fazla bir zamandır arşivde gün yüzüne çıkartılmak için bekleyen portresini tespit etmek gibi güzel bir fırsatı bana verip fotoğrafını çekmeme izin veren Darphane görevlilerine minnet ve şükranlarımı sunuyorum.

¹⁸ Osmanlı devlet adamlarının ileri gelenlerine verilen sıfat

Onun çalışkanlığı ve kabiliyetleri, yakından muhatap olduğu özellikle Sultan Abdülmecid, Abdülaziz ve II. Abdühamid tarafından da takdir ve taltif edilmiştir. Örneğin, “Abdülfeftah Efendi’nin Süleymaniye Camii’ndeki celi sülüs yazıları yeniden hazırlarken evinin yeterince geniş olmadığını söylemesi üzerine Sultan Abdülmecid’in Vezneciler’de kendisine büyük bir konak bağışladığı” nakledilmiştir.¹⁹

6. Abdülfeftah Efendi’nin Son Yılları ve Vefatı

Abdülfeftah Efendi’nin bu şekilde memuriyet ve sanat hayatında başarılarının takdir edilerek padişahların da türlü iltifat ve ihsanlarına nail olması, bir ara ‘kendisinin zamanının en iyisi ve en büyüğü’ olduğu duygusuna kapılmasına sebep olmuş ve ‘önemli her yazı işinin kendisine teklif edilmesi gerektiğine inanan’ tavırlar ortaya koymuştur. Bu sebepten olacak ki Sultan II. Abdülmecid’in Mescid-i Nebevî’nin hat yazılı kuşaklarla güzelleştirilmesi niyetiyle kible cephesindeki duvarın iç yüzüne²⁰ en güzel yazıları yazacak olan hattatı tespit için açtırdığı müsabakada, henüz 30’lu yaşlarda olan (Kadiasker Seyyid Mustafa İzzet’ten icazetli) genç Abdullah Zühdi’nin (ö.1879) yazılarını beğenip onu ömrünün sonuna kadar 7.500 kuruş maaşla²¹ Medine’de vazifelendirmesi karşısında ‘Biz varken bu işe böyle bir çocuk memur edilir mi?’ şeklinde serzenişte bulunmuştur.²²

Abdülfeftah Efendi II Abdülhamid döneminde de sarayın gözde hattatı olmaya devam etmiştir. Bu dönemde onun Hamidiye, Yıldız ve Ertuğrul camileri ve tekkelerindeki levhalar, tuğraları, çeşme kitabelerine, Talimhane’de inşa olunan büyük şadırvan etrafındaki kitabe yazılarına imza attığı görülmektedir. Ayrıca, padişahın İngiltere’deki Cemiyeti İslamiyye’ye ve Girit’teki camie

¹⁹ Derman, *Türk Hat sanatının Şaheserleri*, no:136 yoluyla

²⁰ Şimdiki Hz. Osman mihrabı ve iki yanındaki Babu’s-Selam’dan Babu’l-Baki’ye kadar devam eden, her biri 100 m. civarı uzunluğa sahip 3 şeritlik celi sülüs kuşaklarla, bir şeritlik Efendimizin (s.a.v) isim ve sıfatlarını ihtiva eden şaheser istifler ki, 90’lı yıllarda üstad Hasan Çelebi bunların restorasyonunu yapmıştır.

²¹ İbnülemin, 1247 (1857)’de Abdülfeftah Efendi’nin maaşının 3.750 kuruş olduğunu nakletmiştir (*Son Hattatlar*, s. 25).

²² İbnülemin, *Son Hattatlar*, s. 25.

ihda olunan levhaları, Girid mahkemesindeki 44 tuğra, Şam'a gönderilen müzeyyen tuğra işleri de hep ona havale edilmiştir.

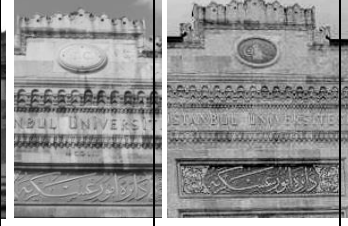

Abdülfettah Efendi'nin Osmanlı idari ve sanat aleminde 50 yıldan fazla süren başarılı bir çalışma hayatının sonunda 70'li yaşlarındaiken vefat ettiği bilinmektedir. Vefatının ardından kimseyi övmemek / beğenmemekle meşhur İbnülemin onun hakkında: "1860'dan itibaren para basım tekniklerini tahsil yapmak için Viyana ve Paris'e gönderildiği, o yıllarda tedavüle sokulan kağıt paraların kalıplarının hazırlanmasında da çalıştığı, ayrıca Osmanlı devlet yönetiminin çeşitli kademelerinde üst derece vazifeleri ile 1295'de (1878) İmhayi Kavaim Komisyonu azalığında bulunduğu, 11 Receb 1846'da tevcih olunan 'hacelik' rütbesi 1879'da Bala'ya itila ettiği ve tedricen birinci rütbe Mecidi ve birinci rütbe Osmani nişanlarını almış olduğu resmi kayıtlarda mevcuttur. Mezar taşında Hac farızasını da yerine getirdiği de belirtilen Abdülfettah Efendi'nin bir müddet hasta olduktan sonra 8 Cumade'l-ûla 1314'de [1896] Vaniköy'deki yalısında vefat etti. Cenazesi Ayasofya Camii'ne getirilip cenaze namazı eda edildikten sonra Sultan II. Mahmud Türbesi haziresine defnedildi" ifadelerini kullanmıştır.²³

İbnülemin ilave olarak Tercüman-ı Ahval Gazetesi'nde ise "Merhum meşahiri hattatinden olup nezaheti hututu nefisesi arayışı enzar olacak surette idi. Dersaadet ile Bursa'daki cevamii şerifenin bazılarında avihte mevki tazim edilmek üzere çekidei kalem müşkin eylemiş oldukları elvah o derece nazr rubdir ki görenler merhumun aferin hanı kemali olmamak kabil olmaz..." şeklinde onu öven yazılar yayınlandığını nakletmiştir.²⁴

²³ İbnülemin, *Son Hattatlar*, 1970, s. 28.

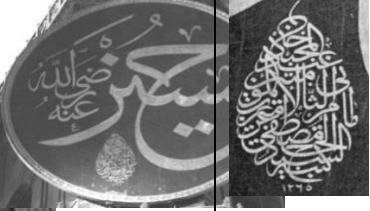
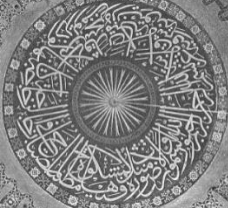

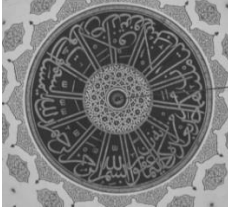
²⁴ İbnülemin, *Son Hattatlar*, 1970, s. 28.

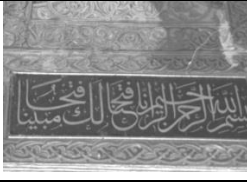

Ek-1: Abdülfettah Efendi'nin Hat Eserleriyle İlgili Bazı Önemli Görseller

		
Resim 1. İstanbul Üniversitesi taç kapısının iç cephesinin görünüşü	Resim 2. İ.Ü. taç kapısının iç cephe üst kısmında padişah tuğrası olan yere daha sonra konulmuş olan üniversitenin amblemi	Resim 3-4. İ.Ü.taç kapısı dış cephe üst kısmındaki padişah tuğralı kısmın üzerine sonradan yerleştirilmiş olan T.C. yazılı mermer ve bu kısmın kazınmadan önceki tuğra'lı görünüşü
		
Resim 5. İÜ taç kapısının iç kısmındaki Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin tâlik yazısı		
		
Resim 6-7. İÜ taç kapısının dış cephesine Mehmed Şefik Bey'in 1282/1865 tarihi iki kartuş içine yazdığı Saff (61) suresinin 13. ayeti		

Ek-2: Abdülfettah Efendi'nin İstanbulda Bulunan Yazılarından Bazıları

		
<p>Resim 8. Abdülfettah Efendi'nin Topkapı sarayı dış girişi kemerinin alt kısmındaki istifin altına yazdığı Saff (61) Suresinin 13. ayeti, altta padişah tuğrası ve iki yanındaki Kelime-i Tevhid yazıları</p>	<p>Resim 9. Abdülfettah Efendi'nin Topkapı Sarayı dış girişindeki imzalı padişah tuğrası</p>	
		
<p>Resim 10. Abdülfettah Efendi'nin Topkapı sarayı dış girişindeki Saff (61) suresinin 13. ayeti</p>	<p>Resim 11. bu yazı altındaki H1284 tarihli "Namekahu, Abdülfettah Sersik-kekünān" imzası</p>	<p>Resim 12. Abdülfettah Efendi'nin Beyazıt Caamii'ndeki yazılarından "Sersikkekünān" imzası</p>
		

<p>Resim 13. Abdülfettah Efendi'nin devasa ölçülerde yazdığı Yeni Caminin cihâr-ı yar-i güzîn levhalarından altında imzası görünen <i>Hasan r.a</i> ve <i>Hüseyn r.a</i> levhaları</p>	<p>Resim 14. Abdülfettah Efendi'nin Kazaskerin Ayasofya levhalarındaki imzasına benzer şekilde Yeni Camii'deki yazıları için istiflemediği <i>Hüseyn, r.a.</i> levhasındaki imzası</p>	
		
<p>Resim 15. Abdülfettah Efendi'nin devasa ölçülerde yazdığı Şehzadebaşı Camii'nin levhalarından <i>Allah c.c.</i> ve <i>Muhammed s.a.v</i> yazıları</p>	<p>Resim 16. Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin Ayasofya Camii'nde devasa levhalardan <i>Hüseyn, r.a.</i> yazısı ve altındaki armudî imzası</p>	<p>Resim 17. Kazasker Mustafa İzzet'in Ayasofya levhalarında bulunan 1265 (1849) tarihli armudî imzası</p>
		
<p>Resim 18. Kazasker Mustafa İzzet'in 1846-57 Fossati Restorasyonu akabinde Ayasofya'nın kubbesine yazdığı Nur suresi başlangıç ayetleri</p>	<p>Resim 19. Abdülfettah Efendi'nin 1855 civarında yazdığı kabul edilen Süleymaniye Camii kubbe içi yazısı (Fatiha suresi 1-4 ayetleri)</p>	<p>Resim 20. Abdülfettah Efendi'nin yazdığı Yeni Camii kubbesindeki Fatır suresi, 41. ayeti.</p>

		
<p>Resim 21. Abdülfettah Efendi'nin Fatih Sultan Mehmed'in türbesindeki H1286 tarihli "Konstantiniyye fethedilecektir." hadisi muhtevalı levhası</p>	<p>Resim 22. Abdülfettah Efendi'nin Fatih Sultan Mehmed'in türbesi iç cephelerine yazdığı Fetih Suresi'nin başlangıç kısmı</p>	<p>Resim 23. Abdülfettah Efendi'nin Aksaraydaki Valide Sultan Camii ve Çeşmesindeki eserlerinden (taç kapı üzerindeki H1289 tarihli) Sultan Abdulaziz tuğralı talik yazısı</p>
		
<p>Resim 24-25. Abdülfettah Efendi'nin İstanbul Beyazıt Camii'ndeki yazılarından ikisi</p>		
		
<p>Resim 26. Abdülfettah Efendi'nin Kastamonu Şaban-ı Veli dergahındaki imzalı levhası H1269</p>	<p>Resim 27. Abdülfettah Efendi'nin 1263 (1847) tarihli henüz ilk hocası Yesarizade sağken onun talik stil ve üslubunda yazdığı Rum 30 / 47. ayetin son kısmı: ".. Ve kâne hakkın aleyne nasru'l mu'minin /... mü'minleri muzaffer kılmak üzerimize hak'tır" levhası</p>	
		
<p>Resim 28. Abdülfettah Efendi'nin Konya Mevlâna Müzesinde bulunan imzalı bir levhası</p>	<p>Resim 29. Abdülfettah Efendi'ye ait olduğuna inandığımız Ayasofya depolarında bulunan mihrap ayeti levhası</p>	

		
Resim 30. Mehmed Şefik Bey'in Konya Konya Mevlâna Müzesindeki imzalı bir sülüs istifi	Resim 31. Mehmed Şefik Bey'in Ayasofya Camii'nin depolarında bulunan imzalı bir istifi	Resim 32. Bursa Ulucamii'nde Mehmed Şefik Bey'in 7.4m X 3.5m ebatlarındaki <i>Allahu Veliyyü'l Tevfik</i> yazılı levhası ile diğer istiflerinin bazılarının uzaktan görünüşü

Ek-3: Abdülfettah Efendinin Bursa Ulucamii'nden Bazı Yazıları

		
Resim 33. Üstad Kazas-ker Mustafa İzzet Efendi'nin Bursa Ulucamii'ndeki H1278 tarihli ve imzalı devasa levhalardan birisi	Resim 34. Bursa Ulucamii mihrabı üzerindeki Abdülfettah Efendi'ye ait olduğu kabul edilen <i>Allah cc, Muhammed s.a.v.</i> yazıları ile oval şeklindeki <i>K. Şehadet</i> yazılarının görünüşü	Resim 35 Abdülfettah Efendi'nin Bursa Ulucamii'ndeki cihar-i yar-i güzin takımının 1279 (1862) tarihli ve imzalı <i>Hüseyin, r.a</i> levhası
		

<p>Resim 36-37. Abdülfettah Efendi'nin Bursa Ulucami- indeki 3m uzunluğundaki Besmele'si</p>	<p>Resim 38. Abdülfettah Efendi'nin bu Besmele levhasındaki (üstadı Kazasker'in Ayasofya'daki imzasına benzettiği) armudî imzası</p>		
			
<p>Resim 39-40. Abdülfettah Efendi'nin Bursa Ulucamiindeki devasa tâlik istifli levhalari</p>	<p>Resim 41. Abdülfettah Efendi'nin <i>Allah Hu</i> levhasındaki Sultan Abdülmecid'in ismini de zikrettiği "Sersikkekünân" yazılı imzası</p>		
			
<p>Resim 42. Bursa Ulucamiinde mihranın solundaki Abdülfettah Efendi'nin H1275 (1859) tarihli 300cm X 74 cm ebatlarındaki müsenna <i>Allah Hu</i> levhasının uzaktan görünüşü</p>	<p>Resim 43-44. Abdülfettah Efendi'nin Bursa Ulucamiindeki <i>Allah Hu</i> levhası ve büyük levhalari yazdığı 30 cm ağız genişliğindeki hat kalemı</p>		
			
<p>Resim 45. Abdülfettah Efendi'nin</p>	<p>Resim 46. Abdülfettah Efendi'nin</p>	<p>Resim 47. Abdülfettah Efendi'nin</p>	<p>Resim 48. Abdülfettah Efendi'nin</p>

Osmanlı sicilindeki resmi (<i>Son Hattatlar</i> , s.24 yoluyla)	Darphane arşivlerinde isimsiz olarak bulunan ve teşhis ettiğimiz (tual üzerine yağlıboya) portresi	II. Abdülhamid türbesi haziresindeki mezarının görünüşü	II. Abdülhamid türbesi haziresindeki mezarının baştaşı
--	--	---	--

Abdül Fettah Efendi'nin mezarının baştaşının okunuşu (Resim 47-48):

*Ulemâyi Ricâli Devlet-i Âliye'den ve
Rutbe-i Bâlâ-i Es'abından, Sersükkeken,
Cenabı Şehriyari El-Hâc,
Abdül Fettah Efendi Merhumun
Ruhu Şeriflerine el-Fatiha.
Sene 1314 [1896].*

Kaynaklar

- Beydilli, Kemal, "Koca Hüsrev Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003.
- Acar, M. Şinasi, *Gelinli Gidimli Dünya, Ünlü Hattatların Mezarları*, İstanbul 2004.
- Eyice, Semavi, "Ayasofya Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991.
- İnal, İbnulemin Mahmut Kemal, *Son Hattatlar*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1970.
- Toprak, Nurcan, *Hattat Kazasker Mustafa İzzet Efendi ve Eserleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004.
- Rado, Şevket, *Türk Hattatları*, Yayın Matbaacılık, İstanbul 1976.
- Derman, Uğur, "Abdül Fettah Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1987.
- Derman, Uğur, *Türk Hat Sanatının Şaheserleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Yasemin Sönmez, *Ayasofya Külliyesi'nin Hat Levhaları ve Kitabeleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2018.

İhtiyar, Zafer, *Bir Hüsn-i Hat Sergisi Bursa Ulucamii*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005.

